

Az arc nyíltságával...

Gondolatok a könyvtárban

Csaknem öt esztendeje annak, hogy 1970 nyarán a *Korunk* készülő szeptemberi számába lefordítottam Kerényi Károly német nyelven írott, költőien szép Vergilius-tanulmányát. A fordítás elkészülése után, a szerző kérésére, elküldtem egy másolatot, s alig telt el két hét, a következő levél érkezett:

Ascona, 1970. 8. 13.

Kedves Ritoók János,
hálásan és sajnálkozva köszönöm meg fáradságát, amelyet „Vergilius“-om fordítására fordított, amelyet megkaptam, átdolgoztam, s egyúttal küldöm vissza, külön, ajánlva.

Hálásan, mert ez a fáradság nagy volt, és sajnálkozva, mert végső célja — egy olyan fordítás, amely már nem is fordítás — úgysem volt elérhető. Azért kérem, hogy okvetlenül írják oda: „Németből fordította...“ Ha az életem nem volna annyira előrehaladott, külön megírtam volna az Önök számára magyarul is. Minthogy az, amit németül írok — kényszerűségből —, nem magyar, hanem német írásmű, s nemcsak száraz tudományos próza (hogyan is lehetne?), a fordítás nehézsége kétszeres: tudományosnak és irodalminak is kell lennie. Elismerem, hogy e cél érdekében mindent megtett, s a módosítások, amelyeket beléírtunk (feleséggel együtt) a szövegbe, a szó alapértelmében óhajtának javítások: nem korrekciók, hanem meliorációk lenni. Adott esetben — matematikailag beszélve — ezek száma bármekkora lehet. Nem mintha a fordítás nem lett volna jó, hanem azért, mert nincs fordítás, amely nem lehetne jobb.

Nagyon hálás volnék, ha vagy különnyomatokat (nem túl nagy számban), vagy példányokat tudnának küldeni, hogy hazai régi barátaimnak és tanítványaimnak elküldhessem őket. Ezekért is fogadja előre meghatott köszönetemet! Igazán lekötelezett híve

Kerényi Károly

A második világháború óta Svájcban élő (azóta már elhunyt) neves klasszika-filológus levele mellett ott volt a fordítás elküldött másolata is az említett „meliorációk“-kal: olyan — főleg igei és melléknévi — szinonima-módosításokkal, amelyek révén a magyarra átültetett szöveg hívebben simult a benne foglalt mondanivalóhoz, s ugyanakkor hívebben felelt meg a német nyelvű eredetinek. Ezekre a módosításokra visszaemlékezve, még ma is úgy tűnik, mintha mindegyik „példa“ egy-egy apró műfordítói-stilisztikai elemzést tartalmazott volna saját szótest mivoltában, mintegy ismételten bizonyítván számomra a szövegjobbító változtatások önmagukért-érvelésével, hogy valóban „nincs fordítás, amely nem lehetne jobb“, és ebben a konkrét esetben pótolván azt — itt tágiusuk ki hirtelen a kört —, aminek hazai műfordításunk mindenkor hiányát érezte, s érzi ma is: a gondos, hozzáférő, esztétikai és erkölcsi szempontból feddhetetlen kritikai viszonyulást a lefordított irodalmi műhöz.

Rendszeres műfordításbíráló a romániai magyar irodalomban sosem volt, s a közeljövőben sem várható gyökeres változás. Olyanok is a fordítások — mondhatná bárki, mégpedig joggal, aki az utóbbi évtizedekben akár a sajtóban, akár a könyvkiadóknál megjelent tolmácsolásokat valamelyes figyelemmel olvasta. A „tisztelet néhány kivételnek“ udvariassági formula néhány számjelzőjét indokolt fukarsággal kell mérnünk, ha a stilisztikai egysíkúságra, a szókincs-(szinonima)szegénységre, a mondattani görcsösségre, sőt a súlyosan téves fordítási meg-

oldásokra (leiterjakabokra), egyszerűen a nyelvi képlékenység és a tolmácsolási hűség hiányára gondolunk. A „mellékesnek“ felfogott és irodalmi konjunktúrális helyzetektől vagy szubjektív esztétikai indíttatásoktól függetlenül készült fordítások összeférclői elé szerkesztők, kiadói lektorok, szövegösszehasonlító és kritikusok nem állítanak magasabb mércét (pontosabban: alacsony mércét állítanak!), ezért aztán a hosszú évek folyamán felgyűlt herculesi munkát ezeken az augiászi tereken ma már senki sem vállalja. Persze, ne essünk végtetekbe, s ne fessünk mindent feketére, hiszen mégis vannak biztató kivételek, ezért az általános kép nem jelenthet kizárólagosságot.

Ha már bíráló hangon kezdtük, említsük meg először is azt a fordításkötetet, amely szerintünk az utóbbi esztendőkből a mélypontot jelentette. A romániai német elbeszélőket bemutató válogatásról van szó*, amely a közelmúlt hazai német prózáját lett volna hivatott bemutatni a magyarul olvasó közönségnek. Nézzük meg ezen a kirívó példán, mit is kifogásolhatunk a *válogatásban* és a *fordítói munkában*.

A kötet tizenkilenc szerző negyvenkét prózai írását tartalmazza mintegy 270 könyvlapnyi terjedelemben. Felmerül mindjárt a válogatás kérdése: olyan „keresztmetszet“-tel van itt dolgunk, amelynek eredetiben (vagyis németül) lehetséges volna a megjelenése, a nagy karolást indokolni lehetne sok érvel, ám nincs mit keresnie egy olyan kötetben, amely mégiscsak a megállapodott, *kikristályosodott* értékeket hivatott bemutatni egy más nyelven olvasó rétegnek? A kötet szerzőiről készült jegyzetek aztán megkönnyítik a választ, hiszen azt olvashatjuk bennük, hogy egy bizonyos író — a maga anyanyelvén is! — „ritkán közölt, emlékirataiból néhány részlet... jelent meg“, a másikkal pedig egyetlen, mégpedig verseskötete látott napvilágot... Világossá válik tehát az előbbiekből, hogy a *sokat markol* — *keveset fog* csapdájába esett a válogató, amikor széles körképet akart adni. Hogy aztán egy-egy írótól *mi* és *mennyi* került be a kötetbe, az bármely antológia esetében vita tárgya lehet, itt elismerhetjük az egyéni ízlésnek vagy stíluspreferenciának azt a jogát, hogy ésszerű határok között érvényesüljön; ennek vizsgálatára tehát nem térünk ki.

Ami a fordításokat illeti, be kell vallanunk, hogy olvasásuk idején kissé zavarban voltunk. Egyes döccenők, homályos, nehezen érthető vagy néhol éppenséggel érthetetlen részeknél kénytelenek voltunk levenni könyvespolcunkról az illető író kötetét vagy a *Worte und Wege* című antológiát, hogy a német eredeti alapján tisztázhassuk a kérdéses passzusok értelmét. Íme, néhány eredmény (a példák végén adjuk a fordításkötetre utaló lapszámokat):

— Egy negatív szereplő indokolatlan heveségű kitöréssel így szól az első személyű főhőshöz: „*Szarházi* naplopó!“ Gyanús volt ez a jelző, s utánanéztünk az eredetiben, ahol ez áll: „*Faulenzer, dreckiger*.“ Az első szó valóban naplopót jelent, a második azonban — ennek hátravetett, nyomósító jelzőjeként — lehetne: átkozott, istentelen, mihaszna, szégyentelen, vagy bármi más — a fordító használta kifejezés kivételével. (111.)

— Egy hős gyermekkorát idézi fel emlékezetében, és „... Fülében zsongott a kos tompa bőgése, a bárányok éles *mekegése*...“ Itt már fel sem lapoztuk az eredetit. (135.)

— Az egyik helyen azt olvastuk, hogy a kábelgöngyöltő gép egyik alkatrésze elpattant, ugyanis túlhevítették a *forrasztás*nál. Ellenőrzéskor kiderült, hogy a német szerző műszaki tudásával nincs baj, ő helyesen írta: *Schweissen* (hegesztés). Ami egészen más. (142.)

— Ruhavásárlás: „Fuvola úr érezte, hogy a ruha *ityeg-fityeg* rajta.“ Mi úgy mondanók, hogy *lötyög*. (201.) Ugyanez a szereplő „a szükség parancsára belépett a boltba, a *reménytelen küzdelem* porondjára“. Az eredeti *aussichtsloser Kauf*ról, vagyis *kilátástalan* (kevés eséllyel kecsegtető) *vásárról* (vásárlásról) beszél. (202.)

— Az egyik főhős a temetési szertartás után eloldalog az épület mögé. Hogy miért, azt nem árulja el a szerző, de amikor visszatér: „Johann bácsi ragyogóra suvikszolt cipőjén sárga *csöppek* csillogtak.“ Itt *göröngyök*, *rögdarabok* szerepelnek... (250.)

— Egy másik elbeszélésben aztán még különösebb dologra bukkanunk. A mesélő sárga üvegből készült, vastag falú, hajónak nevezett hen-

* Valaki tüzet kér. Ferencz László válogatása és fordítása. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

gerből szemléli a körülötte zajló vízi életet. Természetes volna, hogy a sárga üvegen keresztül a kékes vizet zöldnek lássa (ezt még az iskolában tanultuk, fénytan órán), s a szerző nem is téved. És a fordító? „A nap átvonul a szürkéskéék égen“-t (blaugrüner Himmel — 255.), vagy pedig „a szürke ég mögül felkelő nap“-ot fordít (grüner Himmel — 256.). Vajon a grün (zöld) és a grau (szürke) némiképp hasonló hangzása tévesztette volna meg? Itt eszünkbe jut, hogy előbb szürke galambokat olvastunk (134.); igaz, hogy itt az eredetiben a barna szín szerepel.

Most sajnos abba kell hagynunk — helyszúke miatt — a (még hosszan tovább sorolható) példák idézését, s lemondunk minden további értékminősítő következtetés levonásáról is.

Érthető tehát, milyen felüdülést jelentett, amikor az előbbtől gyökeresen eltérő fordításban olvashattuk Erwin Wittstocknak, a romániai német próza egyik klasszikusának novelláit.* B. Fejér Gizella első nagy regényfordítása és (ritka) folyóiratközlései alapján joggal várhattuk azt, hogy a Wittstock-novellák reális történetekbe burkolt erkölcsi példázatait kellő hajlékonysággal és stílusérzékenységgel szóalattja meg magyar nyelven. Nem csalódtunk, mert kitűnően, már-már túlzott fordítói alázattal oldotta meg látszólag — de csak látszólag! — könnyű feladatát. Fordítói „alázata“ meglátszik néha a mondatszöves bizonyos merevségén, aminek oka az eredeti szöveg egészen pontos követésére való törekvés. A grammatikai lapszusoknak nevezhető, kevésbé sikerült megoldások száma azonban csekély, ezért bátran nevezhetjük e kötetet a hazai műfordításirodalom egyik sikerének.

Használó véleményünk alakult ki a kolozsvári román író, Augustin Buzura 1970-ben *Absenții* címmel megjelent, írószövetségi díjas regényének magyar változatát olvasva**. Pedig milyen bonyolult feladat elé állította a fordítót a fiatal kutatóorvos megbomlott lelkivilágának többszű önelemzését tartalmazó mű! A szakmai téren és magánéletében kényszerűen elviselt kudarcok nyomán Mihai Bogdan, a főhős kusza lidércalom-létét elemzi labirintusként kanyargó, kiüttlanságba vesző, lázas gondolatfűzéssel, s a nemzetközi életre történő homályos utalásoktól az önmaga elé dűnyögött népdal- vagy gyermekmondókaszerű szövegbetétekig számtalan olyan rész van, amely ugyancsak próbára tette a fordítót. Am Kolozsvári Papp nemcsak a román nyelv tűzetes ismeretéből vizsgálzik jelesre, hanem a beleérzés, a belülről való tolmácsolás ritka képességéről is (ezt már előző, Zaharia Stancu-fordítása is bizonyította). Eppen a jeles teljesítmény miatt kár, hogy a körültekintő kiadói szövegösszehasonlítás, a kívülülről látó lektor gondosabb munkája hiányában könnyen elkerülhető „szeplők“ maradtak itt-ott a különböző fejezetekben, amelyek nem rontják ugyan az összképet, de épp a szöveggörnyezet szépsége láttán hatnak néha zavaróan.

A magyarországi olvasó tehát igényes fordításban kaphatta kézhez a jelenkori román próza egyik jelentős alkotását. Nem mondható el ugyanez arról a kétnyelvű válogatásról, amely a román költészetet mutatja be a német közönségnek***. Az NSZK-beli versszerető olvasónak a népköltészet egyes darabjaitól és Arghesitól kezdve a fiatalabb nemzedékek képviselőiig valóban reprezentatív válogatást ad a kötet, értelmi hűségben skrupulózus pontossággal tolmácsolva minden sort, minden egyes metaforát, de — szabad fordításban, a ritmus- és rímkötöttségek tudatos lerázásával! A román irodalomban jártas válogató-fordító (előszavában Anatol E. Baconsky és Șt. Aug. Doinaș tanulmányaira, Dumitru Micu és Nicolae Manolescu németül is megjelent irodalomtörténetére hivatkozik) sommás utószóban utal arra, hogy a szöveg filológiai pontosságát tűzte célul maga elé, hogy „ad verbum valamiképpen összhangba hozza a német nyelv szellemével“. Olyan túlzott szerénység ez, amely — mondanunk sem kell — a legfontosabbtól: az esztétikai élvezettől fosztja meg az olvasót. Érthetetlen módon, hiszen ha viszszagondolunk a német műfordítás évszázados hagyományaira, a világirodalom klasszikusainak egyenértékű tolmácsolásaira, az UNESCO évi jelentéseiben tükröződő eredményekre, amelyek mind azt igazolják, hogy az NSZK-ban kitüntetett figyelemmel követik a külföldi irodalmak java alkotásait, azt kell kérdeznünk, mi haszna lehet ma egy olyan antológiának, amelynek fordításai bár tartalmában híven visszaadják az eredeti minden árnyalatát, formai tekintetben végül mégis-

* Látomás. Válogatta és fordította B. Fejér Gizella. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

** A kintiek. Fordította Kolozsvári Papp László. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1974.

*** Moderne rumänische Gedichte. Eine Auswahl. Rumänisch und deutsch. Übersetzt und herausgegeben von Markus Lakebrink. Philipp Reclam jun. Stuttgart, 1973.

csak nyersfordítások maradnak, olyan csonka szövegek, amelyekből éppen a legfontosabb, a *vers* hiányzik.

Hogy miként lehetséges egy hasznos, szerepét méltó módon betöltő lírai antológia megszerkesztése, arra bizonyosság a romániai magyar költőknek Salzburgban, Szépfalusi István válogatásában és életrajzi-könyvészeti jegyzeteivel megjelent német nyelvű kötete*. Tíz költőt tizenegy ausztriai és romániai német műfordító mutat be — tudomásunk szerint első ízben németül! —, ez tehát a nagykorúsodás korszakába lépett hazai magyar líránk első kipillantása Európa tágabb terei felé. Sütő András az olvasót köszöntő szép előszavában frappánsan így fogalmaz: „[a költők] nem függően mögül: arcuk nyíltságával fordulnak ismeretlen olvasóik felé. A tekintetnek azzal a bizalmával — óhajával és sürgetésével is —, amely népeket és kultúrákat nem képes egymás *főltt*, csak egymás *mellett* látni...“ Éppen ezért dicséretes ez az úttörő vállalkozás, mert célja: más költészetek *mellett* láttatni líránkat, néhány tucat verset bekapcsolni az európai irodalom élő áramkörébe.

Ez esetben is beszélhetnénk egyéni ízlésről és arányérzékéről a válogatásban, egyes neveket kicserélhetnénk másokkal, ám ez mit sem von le az *egész* értékéből: Kányádi Sándor *Fától fáig* című versének az eredetivel „összetéveszthető“ átültetése (Paul Kruntorad), Hervay Gizella verseinek nyelvi simulékonyssággal megoldott fordításai (Anemone Latzina) avagy Lászlóffy Aladár *Az alexandriai könyvtár égése* című költeményének rohanó gondolatritmusait megőrző tolmácsolása (Martha Szépfalusi) azt mutatják, hogy a fordítógárda azonos hullámhosszon *igyekezett* és *tud* hírt adni erről a költői világról. S ha néha elvesznek is egyes sajátos színek, és a *dézsából Eimer* (veder), a *hajbókolból Verbeugung* (meghajlás), a *szusszanásból Atemzug* (lélegzet) lesz; ha Szilágyi Domokos „álomba lassúdo rettenet“-e körülményes szófűzéssel így hangzik: *erfüllt von Grauen, das langsam zum Traum sich verliert* (telve rettenettel, mely lassan álomba vész); ha a játékos alliterációk megismétlésének nehéz feladata meg is haladja olykor a fordítók erejét: ez elvértve jelentkezik egy-egy homályfoltként.

Végül szóljunk arról a kötetről, amely az utóbbi évek legkellemesebb meglepetése volt: Petőfi verseinek német nyelvű lipcei kiadásáról.** A kötet 83 fordítást tartalmaz, köztük olyan versekét, mint a *Reszket a bokor, mert, A XIX. század költői, Egy gondolat bánt engemet, A nép nevében, Szeptember végén, Minnek nevezzelek, Föltámadott a tenger, Forradalom, Szeretlek, kedvesem* — s a múlt századtól kezdve nagy számban készült és nemegyszer hű képet adó átültetések után is vállalva a feladatot, Steiner a gondolati-formai megoldások tekintetében párját ritkító eredményt mutat fel, ami nem mondható el túl gyakran a magyar klasszikusok műveinek idegen nyelvű tolmácsolásairól. Nagy érdeme, hogy átmenti a német változatba Petőfi természeti képeinek friss egyszerűségét, megőrzi a sorok zeneiségét, eredeti ritmusát, s alig találkozzunk olyan megoldással, mint amikor például az adott szótagszám arra kényszeríti, hogy rövidítésekhez vagy sorok közötti értelmi „átvetéshez“ folyamodjék.

„Will der Baum sein, bist du seine Blüte. / Bist du Tau, will ich die Blüte sein“ — olvassuk nála, s aki a dallamot is ismeri, immár német *lied*ként énekelheti azt, hogy: „Fa leszek, ha fának vagy virága; / Ha harmat vagy, én virág leszek...“ S ha ezeket az anapesztusokat olvassuk: „Noch blühen die Blumen der Gärten im Tale, / vorm Haus ist die Espe noch herrlich belaubt. / Doch sieh in der Ferne des Winters Signale, / schon trägt das Gebirge ein schneeiges Haupt!“ — szinte német nyelvtudás nélkül is megérteni véljük, hiszen megzendülnek bennünk az ismerős sorok: „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok...“

Az érzékeny lelkű költő-műfordító hódoló tisztelete ez egy másik nép nagy klasszikusa előtt. Igen, csakis így lenne szabad *egymás mellett* láttatni két nép irodalmát. Hogy a költők mindig arcuk nyíltságával (verseik eredeti szépségével) fordulhassanak ismeretlen olvasóik felé.

Ritoók János

* Neue Siebenbürgisch-ungarische Lyrik. Ausgewählt von István Szépfalusi. Otto Müller Verlag. Salzburg, 1974.

** Das Meer hat sich erhoben. Übertragen von Gerhard Steiner. Insel-Verlag. Leipzig, 1973.